

О.О. Савченко

Національний університет “Львівська політехніка”,
Інститут гуманітарних та соціальних наук

ПОЛЬСЬКІ РЕПРЕСІЇ ПРОТИ НАРОДУ ГАЛИЧИНИ У 30-х рр. XX ст.

© Савченко О.О., 2010

Досліджено дії польських властей проти українського населення, політику Польщі на окупованих західноукраїнських землях, тобто наймасштабніші з часу приєднання Галичини до Польщі репресивні методи проти української людності, відомі як “пацифікація” або “умиротворення”.

The actions of Polish authorities are explored against the Ukrainian population, policy of Poland on the occupied western Ukrainian earths, the strongest since tacking of Galichina to Poland repressive methods against Ukrainian population, that the name “pacification”.

Польська окупаційна влада оголошує восени 1930 р. справжню війну українському населенню Галичини. Методами масового терору вона вирішила повністю залякати український національний опір. Ця нова політика Польщі на західноукраїнських землях офіційно лицемірно була названа “пацифікацією” – “замиренням”. Так окупант хотів приховати свою руйніницьку і злочинну політику перед світом. Це питання вже порушувалось багатьма дослідниками, зокрема: О. Субтельним, Р. Шпорлюком, Р. Скакуном, М. Стріхою, М. Швогуляком, але ці публікації не відтворюють цілісної картини польських репресій проти народу Галичини.

Мета роботи – виявити на основі аналізу архівних матеріалів та опублікованих праць дії польської окупаційної влади проти українського населення жорстокими репресивними методами, які дістали назву “пацифікація” або “умиротворення”

Для каральних акцій в Галичині, в зоні найактивнішого проведення саботажів – по лінії Львів–Тернопіль, були організовані збройні загони поліції та ескадрон кавалерії польської армії. Також активну участь брали “стшельци”. Їхнім завданням було пройти по тих селах, де, за повідомленням місцевих поліційних агентів, нуртувало українське свідоме і культурне життя. В умовах широкого наступу потерпіли села та люди, які зовсім не були задіяні в якихось акціях ОУН. У результаті польська влада “заагітувала” собі ще нових борців і ненависників режиму.

Польські каральні загони оточували село, пильнували, щоб з нього ніхто не вийшов, а потім влаштовували загальну “ревізію”, тобто нищення культурних і матеріальних надбань українських селян. Плюндрували читальні “Просвіти”, кооперативні крамниці з метою до основ зруйнувати соціально-культурну інфраструктуру села, залякати населення. Влаштовувалися масові езекуції – покарання селян прилюдно нагаями. Били до нестями, коли людина падала, відливали водою і били далі. Все це проходило у садистських формах, під знущальні вигуки: “Нех жеє Польска” (хай живе Польща). Особливо терпіли сільські інтелігенти і свідомі селяни. У них режим вбачав свого головного ворога [3].

Все це супроводжувалося масовим грабежем. Великі “контрибуції”, накладені на село, просто підривали його економічно. Фактично українські села були віддані на розкрадання під наглядом поліції різним злочинним елементам. Рішення про проведення широкомасштабної репресивної акції, тобто розміщення загонів поліції та кавалерії, ухвалив особисто Юзеф Пілсудський. 1 вересня 1930 р. він обговорював події в Галичині з міністром внутрішніх справ Славом Складковським. Висловивши думку, що саботажі “не можна трактувати як якесь повстання”, він розпорядився

“уникати проливу крові, а натомість, у разі добровільної чи недобровільної підтримки саботажників з боку місцевої людности, застосовувати поліційні репресії. Керівництво акцією міністр поклав на коменданта поліції Львівського воєводства Чеслава Грабовського. Практику пацифікації старости й коменданта поліції Бібрського, Бережанського, Підгаєцького та Рогатинського повітів – намічених для першочергового “умиротворення” – узгодили між собою 18 вересня на нараді в Рогатині, хоча ще перед цим, 14–16 вересня, підрозділи 14 полку язловецьких уланів, що начебто поверталися з навчань, були введені в кілька сіл Львівського (Підберізці, Гаї, Германів, Яричів Старий та Новий) та Бібрського (Грусятичі, Дев’ятники, Вербиця, Сугрів, Городиславичі) повітів. Масштабніша репресивна акція розгорнулася з 20 чисел вересня: 20 вересня компактні загони поліції були введені в села Тернопільського повіту, а 21 вересня – в села Бібрського, Бережанського і Підгаєцького повітів. Методика проведення каральних експедицій була остаточно ухвалена 23 вересня на нарадах у МВС та в Президії Ради міністрів з участю львівського та тернопільського воєвод.

До поліційної пацифікації, що тривала з 20 по 29 вересня, залучено було 17 рот поліції по 60 рядових кожна: 9 рот із школи поліції у Великих Мостах, 3 з Львівського воєводства і по два з половиною – з Тернопільського та Станіславівського – тобто 1041 особа разом з офіцерами (поза тим, у Городенківському повіті з 2 по 7 жовтня діяв окремий компактний відділ поліції з 37 осіб). З 26 вересня до акції долучилося військо: 6, 9, 22 та 14 полки уланів і 6 полк кінних стрільців. Пацифікація силами поліції охопила 325 місцевостей в 16 повітах, а військова пацифікація – 168 місцевостей у 17 повітах; загалом проведено 5195 “ревізій”, тобто трусів.

Згідно з даними поліції (йдеться про кілька повітів Тернопільського воєводства), “ініціатива саботажної акції походила, без сумніву, від керівництва УВО. У багатьох випадках доведено, що виконавці дістали наказ виконання саботажів від своїх керівників чи то усно, чи письмово, хоч цей останній варіант мав місце дуже рідко. Окрім того, в багатьох випадках ініціатива походила від самих членів боївок...” [7].

Каральна експедиція починалася з облави і виловлювання неблагонадійних осіб відповідно до наперед заготовлених у старостві або в поліції списків. Ревізії проводилися також в усіх українських установах. Наприклад, у Підгайцях перетрушено будинки “Просвіти”, кооперативи кооперативного союзу, товариства “Родина”, “Рідної Школи”, “Сільського Господаря” та канцелярії УНДО. Ці ревізії – як і в приватних домах – супроводжувалися масовим нищенням продукції та іншого майна.

Згідно з українськими даними, в ході пацифікації зазнали побоїв 1357 осіб, в тому числі 93 дітей (гімназистів і школярів, починаючи навіть з 8 років); понад 40 жінок було звалтовано; 13 осіб загинуло (застрелені або померли від побоїв). Тодішній головний редактор “Діла” Василь Мудрий подає цифру 7 осіб, що померли від побоїв [12]. Цифри ці непевні, бо фіксація результатів каральної акції стикалася з величезними труднощами. Шестеро українських адвокатів, що збирали зізнання свідків та лікарські висновки про побиття, були заарештовані за “шпигунство”. Суди – як суд у Бібрці, куди привезено на підводах 20 побитих селян – відмовлялися проводити судову експертизу побоїв селян, бо їх побито військо, а суд, мовляв, цивільний. Часто навіть лікарі-поляки – хто із страху, хто з нехоті до українців – відмовляли побитим в допомозі, тоді як українські лікарі, що опікувались потерпілими, наражались на арешти, ревізії, напади. Зрештою, сама влада подбала про якнайскорішу ліквідацію видимих слідів “пацифікації”.

В багатьох селах кількість ревізій не перевищувала десятка, але в окремих повітах, що – свідомо або через брак організації і контролю над воячиною – пацифікувалися особливо суворо – їх кількість вражає: у с. Наконечно Яворівського повіту – 59; у с. Бушковичі Перемишльського повіту – 86; у селі Грегорів та Черче Рогатинського повіту – 53 і 52 відповідно; у селі Вибудів, Криве та Золота Слобода Бережанського повіту – 130, 150 і 160 відповідно. У деякі села загони війська або поліції поверталися по два–три рази [8].

Загалом за липень – листопад 1930 року у зв’язку з саботажами було заарештовано 1739 осіб (722 – у Львівському, 610 – у Тернопільському, 407 – у Станіславівському воєводствах), з яких 596 звільнено одразу після допиту [13]. Соціальний склад затриманих був доволі промовистий: 220

студентів, 360 учнів середніх шкіл, 520 селян, 120 ремісників, 45 робітників, 90 приватних службовців, 6 торговців, 20 вчителів, 8 державних службовців, 5 журналістів, 30 священників, 2 семінаристів, 3 дяків, 3 інженерів, 2 лікарів, 6 адвокатів, 6 кандидатів у адвокати, 60 осіб інших професій, 33 без професії, та 210 невстановленої професії [9]. Дані щодо карних справ за звинуваченнями в саботажі дають змогу побачити ситуацію також і у віковому перерізі: на 19 березня 1931 року з 179 осіб, проти яких велося слідство за підозрою в саботажі, 43 мали 18 і менше років, 91 – від 19 до 30 років, і всього 13 були старші за 40 років [10]. Ці цифри опосередковано показують, як розподілялися по різних щаблях соціальної та демографічної драбини ті українці, яких влада вважала для себе небезпечними, тобто носії більш чи менш воєвничого націоналізму. “Старше покоління лояльне і прагне спокою, – відзначало МВС. – Елемент, за посередництвом якого УВО впливала на людність, – це священники, вчителі, шкільна та студентська молодь.

Станом на 17 березня 1931 року з 909 осіб, відданих під суд, переважна більшість – 698 – були звільнені судом; на той момент в ув’язненні залишалось 212 осіб, тобто трохи більше 10 % від затриманих; відбулося усього 20 процесів, на яких 3 особи виправдано, а 28 осуджено на сумарний термін 44 роки 10 місяців 5 днів ув’язнення [11]. Такий мізерний “сухий осад” після хвилі масових арештів зайвий раз доводить, що затримували не так конкретних підозрюваних, як попросту “неблагонадійний” елемент – з метою залякати його морально чи фізично. Натомість особу властивих саботажистів здебільшого не встановлено або їхню вину не доведено.

Каральні акції супроводжувалися, як правило, масовим закриттям українських культурно-освітніх та господарських товариств. Легальні українські товариства, де зосереджувалися активніші, свідоміші елементи української громадськості, справді були тим середовищем, де розгорталась оунівська агітація і де вербувалися активісти ОУН, однак вони – це здається очевидним – не були, як стверджувала влада, “ширмою” для ОУН, а тим паче не фінансували її й не організовували саботажів. Як писав Володимир Янів, націоналістичний рух “не опановував громадських установ у технічному розумінні захоплення апаратів, утворення виборчих комбінацій тощо. Він „просякнув” почерез своїх найкращих репрезентантів ідейно все їх життя і його вплив залежав від поодиноких індивідуальностей”. Звісно, в міру еволюції ОУН в напрямі тоталітарної організації, в міру зростання її нетерпимості до альтернативних легальних форм громадсько-політичної діяльності, вона старатиметься опанувати легальні установи вже в прямому сенсі слова. Але тут націоналісти стикатимуться з опором, і навряд чи можна навести приклад організації, яку б ОУН опанувала в такому власне сенсі [15].

Паралельно з ліквідаціями українських громадських товариств Міністерство віровизнань і громадської освіти видало розпорядження про закриття низки навчальних закладів з українською мовою навчання. 26 вересня закрито державну “руську” гімназію в Тернополі. У жовтні – гімназію “Рідної Школи” в Рогатині. Того ж місяця ліквідовано 7-класну загальну школу “Рідної Школи” в Станіславові, державну “руську” гімназію в Станіславові, 6-й клас “руської” гімназії у Львові (там-таки заарештовано двох учнів за те, що 10 жовтня вони викинули у вікно портрет президента Мостицького). У листопаді закрито приватну гімназію ім. Івана Франка в Дрогобичі [14]. Крім того, зліквідовано приватну 4-класну школу в Чорткові як таку, що діяла без дозволу, – дарма прохання про дозвіл місцевий гурток “Рідної Школи” вніс іще в травні й уже орендував відповідний будинок. І врешті, пацифікація трактувалася як “перемога” польського елемента над українським, як демонстрація сили Польської держави й акт утвердження її авторитету.

Українські політичні та громадські кола ще кілька разів пробували апелювати до львівського й тернопільського воєвод, до Президії Ради Міністрів, до МВС, Міністерства юстиції, Міністерства віровизнань та освіти. В інтервенціях брали участь українські послы, політичні та громадські діячі, зокрема голова УНДО Левицький та голова “Просвіти” Галущинський. Трохи згодом, 5 листопада, українські кооперативні організації зверталися до Президії Ради Міністрів та голови Державної кооперативної ради при Міністерстві фінансів. Результат був нульовий – каральні експедиції тривали.

У листопаді 1930 р. до Ліги Націй був поданий меморандум. У Міністерства закордонних справ європейських країн були подані нота, меморандум і супровідний лист. У цих документах

з'ясувалася суть української справи в міжнародній політиці. Підкреслювалася неможливість подальшого ганебного панування Польщі на землях України, потреба тиску на польський уряд з метою змусити його відшкодувати населенню результати “пацифікації”, наполягалася на конечній потребі сприяти створенню Української держави, оскільки Польща не може нормально контролювати свої політичні дії, що надалі призведе до катастрофи. Також у меморандумі з'ясувалася українська проблема глобально: обґрунтовувалося геополітичне, економічне і стратегічне значення Самостійної Української Держави, як чинника рівноваги в Європі.

І от, коли справа пішла успішно, коли Ліга Націй призначила Спеціальну комісію щодо розгляду політики Польщі і мав розпочатися тиск на неї, демократи знов зрадили українські інтереси. Представники УНДО у цей критичний момент пішли на переговори з польською владою, яка обіцяла їм певні полегшення культурно-економічного плану за те, щоб вони відкликали скарги до Ліги Націй. “За шмат гнилої ковбаси” демократи, зрозуміло, зрадили свій народ і розпочали довгі переговори-випрошування з урядом. Польща відразу представила це як “порозуміння” між поляками і українцями і через якийсь час зуміла домогтися припинення справи проти неї [4].

Метою “Пацифікації” було “умиротворення” Галичини, послаблення українських політичних сил та їх неприхильного ставлення до Польщі, забезпечення максимального успіху урядовому таборі на наступних (у листопаді 1930) парламентських виборах. Пілсудчики розглядали “успокоєння” українського населення в контексті своїх ширших планів придушення політичної опозиції в державі та встановлення в краї авторитарного режиму. Для проведення каральної операції уряд використав спеціальні відділи поліції (17 рот загальною чисельністю понад тисячу осіб) і війська (10 ескадронів кавалерії), а також місцеві (повітові та волосні) поліційні підрозділи. Репресивні заходи польського уряду тривали від 14 вересня до кінця листопада 1930 р. Їм передували арешти групи визначних українських громадських та політичних діячів, зокрема Д. Палієва, В. Целевича, І. Ліщинського, В. Кохана, О. Когута та ін. На першому етапі “Пацифікації” (до кін. вересня 1930 р.) каральні дії чинила переважно поліція, на другому етапі (від кінця вересня до середини жовтня) – переважно військові відділи. У багатьох місцевостях проведено повторні каральні експедиції поліції та війська на українські села. Під час “умиротворювальної” операції застосовано протиправний принцип збірної відповідальності [5]. У розпал каральних дій поліції та війська в Галичині ув'язнено 30 бувших послів, майже весь провід Українського Національно-Демократичного Об'єднання (УНДО), багато лідерів Української Соціалістично-Радикальної Партії (УСРП). Прагнути вплинути на перебіг передвиборної кампанії у вигідному для правлячого табору руслі, каральні експедиції намагалися змусити сільські громади до проголошення заяв про зобов'язання голосувати за урядовий список. Українські партії засудили урядову репресивну акцію щодо населення Галичини, хоча й негативно поставилися до саботажної кампанії українського підпілля. ЦК УНДО апелював до уряду та місцевих властей з вимогою припинити політичний терор проти українського населення [6]. Невдачею завершилась спроба митрополита Греко-Католицької Церкви А. Шептицького досягнути порозуміння з урядовими колами Варшави з метою зупинення “пацифікаційної” операції. Хвиля репресій, тиск властей на українське громадянство спричинилися до зменшення українського представництва у вищих законодавчих органах Польщі. Українці Галичини здобули у сеймі 20 місць та у сенаті – 4. Новообрана УПР виступила у сеймі та сенаті з осудом протиправних дій влади, вимагала покарання винних та надання допомоги потерпілим. Водночас робилися спроби пошуку шляхів послаблення польсько-українських суперечностей (переговори між представниками УПР і польських урядових кіл у лютому 1931 р.). Одним з головних наслідків “Пацифікації” стало зростання серед українців національної свідомості, настроїв ворожості до Польської держави і поляків, що вело до подальшого загострення українсько-польських взаємин.

Результатом такої політики було тотальне відчуження українців від Польської держави. Замість того, щоб наблизити українців до себе, наочно демонструючи їм переваги демократії і спонукати до активної творчої роботи у державному житті, польський уряд постійно застосовував репресії. Іван Лисяк-Рудницький характеризував політику міжвоєнної Речі Посполитої щодо українців словами: “Це гірше, ніж злочин, – це дурість” [2].

Взаємна ворожість польської влади і національних меншостей означала щось більше, аніж просто невдачу національної політики уряду. Зазнала краху сама ідея демократії. Бо демократія – це не стільки правління більшості, скільки захист меншості. Головне ж, з погляду демократії, полягає у тому, щоб права громадянина не залежали від того, чи він належить до більшості, чи до меншості. Політика міжвоєнної Речі Посполитої створювала такий клімат, коли від обмеження прав українців, євреїв та ін. національних меншин легко було перейти до переслідувань своїх земляків-поляків, або будь-яких інших соціальних чи політичних груп, які у цей момент не погоджувалися з офіційною лінією Варшави [1, с. 339–340]. Найвідразливішою стороною пацифікації було застосування принципу колективної відповідальності усїєї української спільноти за дії окремих її представників. Відповідно до цієї логіки, бути українцем означало бути політично неблагонадійним елементом.

Проте з боку польського суспільства не бракувало закликів до нормалізації польсько-українських стосунків. Польські селянські та ліві партії декларували право українців на територіальну автономію.

Отже, одним з головних наслідків “Пацифікації” стало зростання серед українців національної свідомості, настроїв ворожості до Польської держави і поляків, що вело до подальшого загострення українсько-польських взаємин.

Загалом ця акція мала принизливий характер, хотіла налякати українське населення, змусити його змиритися з польською владою. До кінця жовтня було заарештовано понад 5 тисяч діячів польського опозиційного руху і понад 130 провідних діячів українського національного руху. В такий спосіб тут склалася ціла низка соціальних, політичних, національних чинників, які робили ситуацію в країні нестабільною. Польська влада провела масові арешти польської опозиції, окремих українських діячів з тим, щоб обезголовити опозицію, а після того вдалася до військово-політичної акції, яка отримала назву “пацифікація”.

¹ Сублинський О. *Історія України*. – С. 339–340. 2. Лисак-Рудницький І. *Історичне есе*. Т. 1. с. 10. 3. Шпорлюк Р. *Польські рефлексії // Сучасність*. – 1981. – № 3–4. – С. 157. 4. Скакун Р. *“Пацифікація”: Польські репресії 1930 року в Галичині*. 5. Швагуляк М. *“Пацифікація”. Польська репресивна акція в Галичині 1930 р. і українська суспільність*. – Львів, 1993. – 53 с. 6. Грабовський С., Стріха М. *“Пацифікація – сумна сторінка польсько-українських стосунків...”* 7. ДАЛО, ф. 121, оп. 3, спр. 600, арк. 55. 8. ДАЛО, ф. 121, оп. 3, спр. 601, арк. 10. 9. ДАЛО, ф. 121, оп. 3, спр. 632, арк. 33. 10. ДАЛО, ф. 121, оп. 3, спр. 600, арк. 57. 11. ЦДІАЛ, ф. 392, оп. 1, спр. 22, арк. 138-139. 12. ЦДІАЛ, ф. 344, оп. 1, спр. 553, арк. 11. 13. ЦДІАЛ, ф. 392, оп. 1, спр. 22, арк. 35–38. 14. ЦДІАЛ, ф. 205, оп. 1, спр. 964, арк. 23–26. 15. Янів В. *Нариси до історії української етнопсихології*. – С. 250–252.